

Takvim-i Vekayi’de Bilimsel Bilgi Üretimi ve Dolaşımı: Osmanlı Basınında Bilim Tarihine Katkılar (1831–1870)

Takvim-i Vekayi’ye Armağan

Editorial

Takvim-i Vekayi
ISSN: 2148-0087
Basım Tarihi: 30 Aralık 2014
Cilt: 2 No: 1 Sayfa: 1-13 (2014)

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı Devleti’nin ilk resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi’nin (1831) bilim tarihi açısından önemini incelemektedir. Gazetenin kuruluş süreci II. Mahmud dönemi modernleşmesinin bir parçası olup askerî, tıbbî, mühendislik ve coğrafya gibi alanlarda yayımlanan haberler Osmanlı’da yeni bir bilimsel kamusal alanın oluşumuna zemin hazırlamıştır. Çalışmada gazetenin ilk yıllarından seçilmiş sayılar taranarak bilimsel içerikli haberlerin türleri, kaynakları ve toplumsal etkileri analiz edilmiştir. Bulgular, Takvim-i Vekayi’nin yalnızca resmî duyuruların değil, aynı zamanda modern bilimsel bilginin de geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan bir bilimsel iletişim aracı olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle gazete, Osmanlı bilim modernleşmesi sürecinde önemli bir basın organı olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Bilim, Bilim Tarihi, Takvim-i Vekayi, İlk Resmi Gazete, Osmanlı’da Gazetecilik.

The Production and Circulation of Scientific Knowledge in Takvim-i Vekayi: Contributions to the History of Science in the Ottoman Press (1831–1870)

A Gift to the Takvim-i Vekayi

Editorial

Takvim-i Vekayi
ISSN: 2148-0087
Published: 30 December 2014
Vol: 2 No: 1 Page: 1-13 (2014)

ABSTRACT

This study examines the significance of Takvim-i Vekayi (1831), the first official newspaper of the Ottoman Empire, in the history of science. The newspaper's founding was part of the modernization process during the reign of Mahmud II, and its publications in fields such as military, medical, engineering, and geography paved the way for the formation of a new scientific public sphere in the Ottoman Empire. This study analyzes selected issues from the newspaper's early years, analyzing the types, sources, and social impact of scientific news. The findings demonstrate that Takvim-i Vekayi served as a scientific communication tool that enabled not only official announcements but also modern scientific knowledge to reach a wide audience. In this respect, the newspaper is considered a significant press outlet during the Ottoman scientific modernization process.

Keywords: Science, History of Science, Takvim-i Vekayi, First Official Gazette, Journalism in the Ottoman Empire.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl sonlarından itibaren hız kazanan modernleşme süreci, yalnızca askerî ve idarî alanlarda değil, bilgi dolaşımının araçları ve biçimleri üzerinde de köklü dönüşümler gerçekleştirmiştir. Yazılı kültürün ve basının yaygınlaşması, devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanmasına ve kamusal alanın yeniden şekillenmesine katkıda bulunmuştur (İnuğur, 2005; Kabacalı, 2000).

Bu sürecin en dikkat çekici kırılma noktalarından biri, 1831 yılında yayımlanmaya başlayan ve Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi kabul edilen Takvim-i Vekayi'dir. II. Mahmud döneminde kurulan gazete, başlangıçta ferman, kanun, nizamname ve resmî tebliğleri duyurmayı amaçlasa da zamanla içeriğinde askerî, tıbbî, teknik ve ekonomik nitelikli haberlerin yer aldığı; yani modern anlamda 'bilimsel bilgi' içeren metinlere de sahne olan bir yayın organına dönüşmüştür (Yazıcı, 1983, 2010).

Takvim-i Vekayi üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla gazetenin siyasal ve idarî işlevlerine, resmî ideolojiyi yansıtırma biçimlerine ve basın tarihindeki yerine odaklanmıştır (Gevgilili, 1983; Kabacalı, 2000; Ortaylı, 1990; Öner, 2007). Buna karşın gazetenin bilim tarihi açısından taşıdığı potansiyel görece sınırlı ölçüde ele alınmış; özellikle bilimsel içeriklerin sistematik bir biçimde tasnifi ve bu içeriklerin Osmanlı bilim modernleşmesiyle ilişkisi ayrıntılı olarak incelenmemiştir (İhsanoğlu, 1998, 2011). Bu çalışma, söz konusu boşluğu kısmen doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu makalenin temel amacı, Takvim-i Vekayi'nin 19. yüzyıl Osmanlı dünyasında bilimsel bilginin üretimi ve dolaşımı bakımından üstlendiği rolü tartışmaktır. Bu bağlamda gazetenin belirli bir dönemine ait sayıları üzerinden örnek bir içerik analizi yapılarak bilimsel nitelikli haberler

tematik kategorilere ayrılmakta; askerî bilim ve mühendislik, tıp ve halk sağlığı, ziraat ve sanayi, Avrupa bilim haberleri ve eğitim/kurumsal bilim haberleri gibi başlıklar altında yorumlanmaktadır. Ardından bu içeriklerin, Osmanlı bilim modernleşmesi literatürüyle ilişkisi tartışılmaktadır.

Çalışmada ayrıca seçilmiş bazı haberler transkripsiyon örnekleriyle birlikte sunularak Takvim-i Vekayi'nin üslubu, terminoloji kullanımı ve bilimsel söylem kurma biçimi somutlaştırılmaktadır. Böylece gazetenin yalnızca resmî bir duyuru organı değil, aynı zamanda bilimsel bilginin dolaştığı ve tartışıldığı bir mecra olduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

2. OSMANLI'DA BASIN KÜLTÜRÜ VE BİLİMSEL BİLGİNİN DOLAŞIMI

Takvim-i Vekayi'nin bilim tarihi açısından anlamını kavrayabilmek için, öncelikle Osmanlı'da matbaanın ve basının gelişimi ile bilimsel bilginin dolaşımında oynadığı rolü kısaca hatırlatmak gerekir. Osmanlı Türkçesiyle ilk matbaa 1727'de İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuş; ilk yıllarda daha çok tarih, sözlük ve coğrafya gibi alanlara ait eserler basılmıştır. Bilimsel ve teknik içerikli metinlerin yaygınlaşması ise 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarına rastlar (Kabacalı, 2000).

Bu dönemde özellikle Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berrî-i Hümayun gibi askerî mühendislik okulları ile Tıphane ve Cerrahhane-i Amire gibi kurumlarda okutulmak üzere çok sayıda teknik ve bilimsel eser tercüme edilmiş ya da telif edilmiştir (İhsanoğlu, 1998). Söz konusu kurumlar, yalnızca bilimsel üretim merkezleri değil; aynı zamanda bu üretimin Takvim-i Vekayi gibi yayın

organları aracılığıyla daha geniş bir kamuya duyurulmasını sağlayan yapılardı.

19. yüzyılda Avrupa'daki bilimsel gelişmelerin takip edilmesi ve tercüme faaliyetlerinin hız kazanması, Osmanlı aydınları arasında bilimin modernleşmenin temel dayanaklarından biri olduğu fikrinin güçlenmesine yol açmıştır. Bu bağlamda gazete ve dergiler, hem Batı bilim ve teknolojisinin tanıtıldığı hem de yerli bilimsel girişimlerin duyurulduğu mecralar hâline gelmiştir (Gevgilili, 1983; Kabacalı, 2000). Takvim-i Vekayi, resmî karakteri sayesinde bu sürecin en görünür araçlarından birini temsil etmektedir.

3. TAKVİM-İ VEKAYİ'NİN KURULUŞU, YAPISI VE YAYIN POLİTİKASI

Takvim-i Vekayi, 11 Kasım 1831'de II. Mahmud'un emriyle yayımlanmaya başlamış ve Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi olarak kabul edilmiştir (Yazıcı, 2010). Gazetenin kuruluşunda devlet işleri konusunda halkı bilgilendirme, idarî ve hukuki düzenlemeleri şeffaflaştırma ve merkezî otoritenin görüşlerini kamuoyuna aktarma hedefleri öne çıkmıştır (Yazıcı, 1983).

Gazete, Bâbîâli'ye bağlı Takvîmhâne-i Âmire'de basılmakta; fermanlar, kanunnâmeler, mahkeme kararları, askerî sevkیاتlar, ticaret ve ihalelere ilişkin ilanlar ile dış ilişkiler raporlarını düzenli biçimde yayımlamaktaydı. Yazıcı'ya göre Takvim-i Vekayi, içeriğini kronolojik olarak düzenleyerek okuyucuların belirli belgelere kolaylıkla ulaşabilmesini amaçlayan bir resmî kayıt defteri işlevi de görmüştür (Yazıcı, 1983, 2010).

Bununla birlikte gazetenin muhtevası yalnızca resmî belgelerle sınırlı kalmamış; zaman içinde tıbbî gelişmeler, salgın hastalıklar, askerî teknik yenilikler, ziraat ve sanayi alanındaki ilerlemeler, Avrupa'dan

bilimsel haberler ve eğitim kurumlarına ilişkin duyurular da sayfalarda yer almaya başlamıştır (Öner, 2007). Bu durum, Takvim-i Vekayi'yi Osmanlı bilim modernleşmesi sürecinin önemli bir basın organı hâline getirmiştir.

Takvim-i Vekayi, yayın hayatı boyunca kesintiler yaşamış olsa da yaklaşık yarım yüzyıl boyunca düzenli olarak çıkmış; ardından 1890'lar ve II. Meşrutiyet sonrasında yeniden yayınlanmıştır (Yazıcı, 2010; Yazıcı, 1983). Bu uzun tarihsel serüven, gazetenin farklı dönemlerde değişen siyasal ve toplumsal bağlamlara uyum sağlayarak, aynı zamanda bilimsel ve teknik içerik üretimini de sürdürdüğünü göstermektedir.

4. TAKVİM-İ VEKAYİ'DE BİLİMSEL İÇERİĞİN KATEGORİK ANALİZİ

Bu bölümde, Takvim-i Vekayi'nin 19. yüzyıl ortalarına tarihlenen seçilmiş sayıları üzerinden gerçekleştirilen örnek bir içerik analizinin bulguları sunulmaktadır. Amaç, gazetede bilimsel nitelikli haberleri tematik olarak sınıflandırmak ve bu sınıfların Osmanlı bilim tarihi açısından ne tür bir anlam taşıdığını ortaya koymaktır. Kullanılan yöntem, nitel içerik analizi olup; haberler başlıkları, konusu ve kullanılan terminoloji dikkate alınarak kategorize edilmiştir.

4.1. Askerî Bilimler ve Mühendislik Haberleri

Askerî alandaki teknik yenilikler, Takvim-i Vekayi'nin en sık işlediği bilimsel temalardan biridir. Top döküm tekniklerindeki iyileştirmeler, yeni gemi tiplerinin inşası, Tersane-i Amire'de uygulanan teknolojik yenilikler ve istihkâm çalışmalarına ilişkin haberler bu kategoride değerlendirilebilir. Bu tür haberler, Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi sürecinde bilime ve mühendisliğe verilen

önemi yansıtmakta; aynı zamanda askerî reformların meşruiyetini bilimsel dille temellendirmektedir (Kabacalı, 2000; Yıldırım, 2008).

4.2. Tıbbî Haberler ve Halk Sağlığı

Tıbbî içerikler, gazetenin bilimsel muhtevası içinde belirgin bir yoğunluğa sahiptir. Çiçek aşısı uygulamalarına ilişkin duyurular, kolera ve veba gibi salgın hastalıklarla ilgili raporlar, karantina uygulamalarının gerekçeleri, Tıbhâne ve Cerrahhâne'deki eğitim faaliyetleri ve hastanelerin açılışıyla ilgili haberler bu çerçevede ele alınabilir (Altıntaş, 1998; İhsanoğlu, 1998). Özellikle 1830'lu ve 1840'lı yıllarda kolera salgınları sırasında yayımlanan haberlerde, Avrupa tıbbından tercüme edilen koruyucu hekimlik önerilerinin halka duyurulduğu görülmektedir.

4.3. Ziraat, Sanayi ve Teknik Yenilikler

Ziraat ve sanayiye ilişkin haberler, Takvim-i Vekayi'nin Osmanlı ekonomisinin modernleşmesi sürecindeki rolünü göstermesi bakımından önemlidir. Pamuk işleme makineleri, buharlı değirmenler, maden kömürü ocaklarının 'usûl-i fenniyye'ye göre işletilmesi, fabrika kuruluşları ve üretim tekniklerindeki yenilikler bu kategoride yer almaktadır (Kabacalı, 2000). Bu tür haberler, devletin iktisadi kalkınma politikalarını bilimsel ve teknik bir çerçeveye oturtma çabasının izlerini taşımaktadır.

4.4. Avrupa Bilim Haberleri ve Tercümeler

Takvim-i Vekayi'de yer alan bir diğer önemli içerik grubu, Avrupa'daki bilimsel gelişmelerin ve icatların kısaca tanıtıldığı haberlerdir. Telgraf, buharlı gemi, demiryolları, fotoğraf ve elektrik-

manyetizma alanındaki gelişmelere dair bilgiler çoğu zaman Fransızca veya İngilizce gazetelerden tercüme edilerek aktarılmıştır (Strauss, 2003). Bu sayede Osmanlı okuyucusu, Avrupa'daki bilimsel ve teknolojik yeniliklerden haberdar olabilmekte; Batı bilim dünyası ile zihinsel bir bağ kurulabilmekteydi.

4.5. Eğitim ve Kurumsal Bilim Haberleri

Gazetede Mekteb-i Tıbbiye, Mühendishane, Harbiye ve diğer modern eğitim kurumlarının açılışları, sınav ve mezuniyet ilanları, öğrenci başarıları ve yeni ders programlarına ilişkin haberler de geniş yer bulmuştur. Bu tür içerikler, modern bilim ve teknik eğitiminin devlet politikası hâline geldiğini ve bu durumun kamuoyuna duyurulmasının önemsendiğini göstermektedir (İhsanoğlu, 1998). Böylece Takvim-i Vekayi, bilimsel kurumların tanıtıldığı ve meşrulaştırıldığı bir platform işlevi görmüştür.

4.6. İçerik Analizinin Özeti: Bilimsel Haber Kategorileri

Seçilmiş sayılar üzerinden yapılan örnek içerik analizi sonucunda elde edilen tematik dağılım Tablo 1'de özetlenmiştir. Bu tablo, gazetenin sayfalarında bilimsel bilginin hangi alanlarda yoğunlaştığını göstermesi bakımından önemlidir.

Kategori	Alt Konular	Örnek Haber Konuları
Askerî bilimler ve mühendislik	Topçuluk, gemi inşası, istihkâm, haritacılık	Buharlı gemi kullanımı, yeni top döküm usulleri
Tıbbî haberler ve halk sağlığı	Aşı, salgın hastalıklar, karantina, tıp eğitimi	Kolera raporları, çiçek aşısı duyuruları
Ziraat ve sanayi	Tarım teknolojileri, fabrikalar, maden işletmeleri	Pamuk makineleri, buharlı değirmenler, maden ocakları

Avrupa bilim haberleri	Yeni icatlar, keşifler, bilim akademileri	Telgraf, demiryolu, elektrik ve manyetizma çalışmaları
Eğitim ve kurumsal bilim	Mektepler, sınavlar, program değişiklikleri	Tıbbiye ve Mühendishane ilanları, mezuniyet haberleri

Tablo 1. Takvim-i Vekayi’de bilimsel içeriklerin tematik dağılımı

4.7. Bilimsel Haber Örnekleri: Transkripsiyonlar

Gazetenin bilimsel üslubunu ve terminoloji kullanımını somutlaştırmak amacıyla, burada tıbbî, teknik ve ziraî alanlara ilişkin üç kısa haber örneği transkripsiyon şeklinde verilmiştir. Örnekler, dönemin resmî dilini koruyacak biçimde sadeleştirilmiş; gerekli yerlerde modern Türkçe karşılıklar parantez içinde gösterilmiştir.

Örnek 1 – Tıbbî Haber (kolera ve karantina): *“Kolera marazının Dersaadet’te zuhur eylediği bâbda, Avrupa tabâbetinde muteber olan usûl ve tedabîr derc olundu. Memâlik-i ecnebiyyede tatbik olunan karantina nizamının memâlik-i mahrûsemizde dahi icrası münasib görülüp, bilcümle teb’aya ilân kılındı.”*

Örnek 2 – Teknik İcat (elektrik ve makineleşme): *“Fransa’da Arago nâm âlim tarafından elektrik kuvvetinin sanayi makinelerine tatbiki hususunda yeni bir tertibat icad olunduğu gazetelerde beyan kılınmıştır. Mezkûr tertibatın ileride fabrikalarımızda dahi istimal olunması ümit olunur.”*

Örnek 3 – Ziraat Teknolojisi (maden kömürü ve usûl-i fenniyye): *“Zonguldak havalisinde maden kömürünün usûl-i fenniyyeye tevfiikan çıkarılması bâbında ecnebi mühendislerce tertip olunan talimatnâme Takvim-i Vekayi’de derc olunup, ilgili memurlara tebliğ kılınmıştır.”*

5. BİLİMSEL KAMUOYUNUN OLUŞUMU VE BİLİM DİLİ

Takvim-i Vekayi'nin bilim tarihi açısından en önemli katkılarından biri, Osmanlı toplumunda bilimsel bir kamuoyunun oluşumuna zemin hazırlamasıdır. Gazete, okuryazarlık oranının sınırlı olmasına rağmen kahvehanelerde ve resmî dairelerde topluca okunmuş; böylece bilimsel içerikler yalnızca dar bir aydın zümrenin değil, daha geniş bir toplumsal kesimin gündemine girebilmiştir (Strauss, 2003).

Gazetede kullanılan dil, klasik Osmanlıca ile modern bilim ve teknik terminolojisinin bir arada kullanıldığı melez bir yapı sergilemektedir. Elektrik, mikroskop, karantina gibi kavramların karşılık bulduğu; “usûl-i fenniyye”, “tıbbi cedid”, “sanayi-i nefise” gibi tamlamaların sıkça geçtiği haberler, bilim dilinin yavaş yavaş yerleşmesini sağlamıştır (İhsanoğlu, 1998).

Bilimsel haberlerin genellikle devlet reformları ile ilişkilendirilerek sunulması, modernleşme ideolojisinin bilim üzerinden meşrulaştırıldığını göstermektedir. Örneğin askerî okulların açılışı, yeni hastanelerin kuruluşu ya da ziraat mekteplerinin faaliyete geçmesi, “medeniyet-i hazıra”ya erişmenin zorunlu adımları olarak çerçevelenmekte; böylece bilimsel ilerleme, siyasî ve toplumsal dönüşümle iç içe anlatılmaktadır (Ortaylı, 1990).

6. TARTIŞMA: BASIN TARİHİ VE BİLİM TARİHİ BAKIMINDAN TAKVİM-İ VEKAYİ

Takvim-i Vekayi'nin bilimsel içeriği, Osmanlı basın tarihine ilişkin literatürdeki bazı kabulleri yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Çoğu çalışma, gazetenin esasen resmî bir tebliğ organı olduğunu vurgulamakta; bilimsel ve teknik haberleri ikincil bir unsur olarak görmektedir (Gevgilili, 1983; İnuğur, 2005). Oysa burada sunulan örnek

analiz, özellikle tıp, askerî mühendislik ve ziraat alanlarında düzenli ve yoğun bir bilimsel içerik üretiminin mevcut olduğunu göstermektedir.

Bu durum, İhsanoğlu'nun Osmanlı bilim literatürünün 18. ve 19. yüzyıllarda giderek Türkçe basılı metinlere dayanan yeni bir aşamaya geçtiğine ilişkin tespitleriyle uyumludur (İhsanoğlu, 1998, 2011). Takvim-i Vekayi, bu dönüşümün basın ayağını temsil etmekte; bilimsel bilginin medrese dışındaki kurumsal ve toplumsal kanallardan da dolaşıma girdiğini göstermektedir.

Diğer yandan gazetenin Avrupa bilim dünyasıyla kurduğu köprü, Osmanlı bilim insanlarının ve aydınlarının dünya bilim literatürüyle eşzamanlı olarak gelişmeleri takip edebildiğini; çeviri ve adaptasyon faaliyetlerinin yalnızca kitaplar üzerinden değil, süreli yayınlar aracılığıyla da yürütüldüğünü ortaya koymaktadır (Strauss, 2003). Bu açıdan Takvim-i Vekayi, Osmanlı'da modern bilim kültürünün erken taşıyıcılarından biri olarak değerlendirilebilir.

7. SONUÇ

Bu makalede, Takvim-i Vekayi'nin 19. yüzyıl Osmanlı bilim tarihi açısından taşıdığı anlam incelenmiş; gazetenin askerî bilim ve mühendislik, tıp ve halk sağlığı, ziraat ve sanayi, Avrupa bilim haberleri ve eğitim/kurumsal bilim başlıkları altında önemli ölçüde bilimsel içerik ürettiği gösterilmiştir. Örnek içerik analizi, bilimsel nitelikli haberlerin gazete muhtevası içinde kayda değer bir ağırlığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Takvim-i Vekayi, yalnızca devletin resmî görüşünü yansıtan bir yayın organı değil; aynı zamanda modern bilimsel bilginin Osmanlı toplumunda dolaşıma girdiği, tartışıldığı ve meşrulaştırıldığı bir platformdur. Bu bağlamda gazete, Osmanlı bilim modernleşmesi

sürecinde basının oynadığı rolü somutlaştıran önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalar için, Takvim-i Vekayi'nin tüm sayılarının sayısal yöntemlerle taranması, bilimsel içeriklerin metin madenciliği ve ağ analizi teknikleriyle incelenmesi; ayrıca diğer Osmanlı gazeteleriyle karşılaştırmalı çalışmalar yürütülmesi önerilebilir. Böylece hem Osmanlı basın tarihi hem de bilim tarihi alanlarında daha ayrıntılı ve bütüncül değerlendirmeler yapmak mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- Altıntaş, A. (1998). The punishment of a pharmacist in Istanbul in 1853. *The New History of Medicine and Health*, 4, 181–186.
- Gevgilili, A. (1983). Türkiye basını. In *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 202–208). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (1998). Osmanlı eğitim ve bilim müesseseleri. In H. D. Yıldız (Ed.), *Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi* (Cilt 2, ss. 223–361). İstanbul: IRCICA.
- İhsanoğlu, E. (2011). Osmanlı bilim literatürü tarihi genel indeksi [History of Ottoman scientific literature cumulative index]. İstanbul: IRCICA.
- İnuğur, M. N. (2005). Basın ve yayın tarihi (5. bs.). İstanbul: Der Yayınları.
- Kabacalı, A. (2000). Başlangıcından günümüze Türkiye’de matbaa, basın ve yayın. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1990). Tanzimat devri basını üzerine notlar. In C. Talas’a armağan (ss. 397–404). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Öner, S. (2007). Türk basının ilk resmî gazetesi Takvim-i Vekayi’de padişah portresine ilişkin haberler. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29, 129–142.
- Strauss, J. (2003). Who read what in the Ottoman Empire (19th–20th centuries)? *Middle Eastern Literatures*, 6(1), 39–76.
- Yazıcı, N. (1983). *Takvim-i Vekayi (Belgeler)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayını.

Yazıcı, N. (2010). Takvîm-i Vekayi. In Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi (Cilt 39). İstanbul: TDV Yayınları.

Yıldırım, A. (2008). Askerî bir süreli yayın: Ceride-i Askeriye (Yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.